

осећају које дело би могло да допринесе осветљавању другог. Овим настаје богат сноп нових увида у опус Бранка Ћопића. Иако су се познавали лично, верујемо да би аутор подједнако надахнуто писао ову књигу и да то није био случај. Надамо се да ће његова жеља да ово дело (п)остане једна од литерарних ода Ћопићу бити услишена.

Мср Марија С. ЦВЕТИЋАНИН  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Докторске студије  
cveticaninmarija435@gmail.com

## ВРЕМЕ, ПРОМЕНА И ПРОТИВРЕЧНОСТ

Трулс Вилер, *Шта је време*, превела с норвешког Јелена Војиновић, Карпос, Лозница 2025

Студија норвешког филозофа Трулса Вилера (Truls Wyller), посвећена концепту времена и начинима његовог историјско-културолошког сагледавања и премеравања, представља праву малу читалачку драгоценост. Публикација *Шта је време* објављена је у едицији „Минерва” лозничке издавачке куће Карпос, која садржи сродне књиге-појмовнике посвећене схватању антике, средњег века, филма, реторике и многих других конститутивних појмова друштвено-хуманистичких наука, а у питању су преводи есејистичких разматрања из пера скандинавских аутора. Вредност ове едиције лежи у одабиру књига које су суштински научна литература, али писана есејистички, непосредним изразом, неоптерећеним узусима академског писања, што студије и чини утолико пријемчивијим.

Трулс Вилер вешто води читаоца кроз дијахронијско сагледавање опсега појма времена, различите концепције и (не)могућности његовог премеравања, те физичке, филозофске и религијско-митске увиде истраживача који су посветили пажњу овом важном феномену. Књига је организована у седам поглавља,<sup>1</sup> премрежена ликовном грађом и графиконима, а на концу публикације је дат именски регистар. Интересантно је да аутор бира неколико уметничких прилога из различитих епоха, израђених другачијим техникама, као што су цртеж, гравура, дрворез или

---

<sup>1</sup> Наслови поглавља верно осликавају њихов садржај, те их није згорег навести: „Увод: које време?”, „Часовник и његова прошлост. О традиционалним и савременим схватањима времена”, „Физичко време: Ајнштајн”, „Филозофско време: Бергсон, Хусерл, Хајдегер”, „Време понављања у животу, религији, историји и књижевности”, „Да ли икакво време уопште постоји” и „Људско сада”.

литографија, чиме се и на плану одабраних визуелних представа даје симболички омаж времену и његовом протицању. Гравура Теодора Галеа *Изумевање часовника*, према Страданусовом цртежу, завредила је место на корицама публикације, док Албрехт Дирер, Урс Граф и Оноре Домије са својим часовницима чекају читаоце на размеђи поглавља.

У уводним разматрањима прозире се главна Вилерова преокупација, која ће постати готово лајтмотивско питање читаве књиге, при чему мислимо на специфичност односа човека према времену, на релацији свест–време. Филозофско разматрање природе времена употпуњено је примерима из свакодневице, као што су гледање старих фотографија, сусрети са некадашњим добрим пријатељима, одмор као свесна изолованост од квантитативних метода мерења времена или суштинска разлика у односу човека и пса према садашњем и будућем тренутку. Дате асоцијације неретко су извор хуморног потенцијала, али и путокази који нуде лакшу проходност кроз апстрактне појмове и опсежну литературу. Притом, Трулс Вилер сваком приликом настоји да се приближи читаоцу, као и да истакне своју присутност и у оним сегментима текста где то не бисмо нужно очекивали. Тако се међу предлозима есеја и чланака „За даље читање”, датих на крају сваког поглавља, проналазе коментари литературе који дају утисак непосредности у комуникацији, али не и ниподаштавања, рецимо: „Право благо од књиге” (39) или „Вреди прочитати макар и део дела, ако га не прочитате од корице до корице” (80). Сви описани аспекти књиге употпуњују читалачки угођај и чине публикацију приступачнијом и забавнијом.

Имајући у виду да је време једна од оних категорија које је тешко дефинисати, упркос њиховој свеприсутности у људским животима, тек са потпунијим залажењем у историјски развој појма времена, његову суштинску немерљивост и несазнатљивост, постаје јаснији опсег проблема са којим се засигурно сусреће свако ко покуша да на неки начин опише време. У доживљајном смислу, време је својеврсни оквир, „хоризонт који нас окружује” (9), али исто тако „време нема конкретан чулни квалитет”, иако „прожима све чулне опажаје” (103). Време је „још неухватљивије од простора” (104), будући да инструменти којима одређујемо време не могу да га оделе или омеђе, него тек да служе синхронизацији, мањој или већој универзалности истовремености, што делује посве противречно. Одатле и тежња да се време симболизује пролазним феноменима, попут воде или ватре, док у античком смислу време фигурише као домен моћи појединих божанстава – Хроноса, Јануса, Сатурна или Вишнуа (10). Тако сазнајемо да је са осмишљавањем календара и часовника дошло и до удаљавања од свеобухватних митских космогонија, чиме је управљање над временом омогућило да Рим постане симболички центар света (11). Све поменуте асоцијације замишљене су као илустрација, односно увид у срж проблема са којим се аутор суочава приликом

постављања сваког од кључних питања: Шта је истовременост и да ли је могућа? Како можемо овладати временом? Да ли је време самостална вредност? На који начин су прошло и будуће присутни у садашњем? Како објаснити промену у времену, уколико је оно увек релационо? Да ли време постоји без људи? Трулс Вилер не бежи ни од једног од наведених питања, релативизујући могућност јединственог одговора и нудећи различите перспективе као њихова потенцијална решења, при чему спаја филозофију са физиком, историјом, популарном културом и нарочито са књижевношћу.<sup>2</sup>

Дистинкција која се прави приликом разликовања људског и научног времена, односно хомогеног времена које прожима универзум спрам часовничког времена (22), води аутора ка сагледавању концепта времена у старијим друштвима. У том смислу, историјски преглед ставова о времену започет је филозофским разматрањем постојања без часовника, као егзистенције која почива на пребивању у садашњем, актуелном тренутку. Са развојем већих друштвених заједница и потребама за свеопштом синхронизацијом некадашњег квалитативног времена радњи и збивања, долази до формирања часовника као средства које „хомогенизује време” (19). Тако долазимо до идеја да је време потребно *искористи́ти* или *уи́штеде́ти*, бити *проду́ктиван*, па затим време *попро́цијати* на што бољи начин (33–35), чиме се концепт времена подвргава животу савременог човека.

Поглавље посвећено физичком времену доноси разматрања о природи универзалне или релативне истовремености, пратећи и самеравајући увиде Њутна, Галилеја и Ајнштајна. Галилејев принцип релативности кретања посматра се у сусрету са Ајнштајновом теоријом релативности да би се дошло до тезе да је време „релативно зато што је релационо, што такође указује на ограничење физичких теорија када је реч о времену људског живота” (53). Уколико доживљај садашњости измиче домету науке услед своје субјективности, онда морамо приступити проблему на другачији начин, те долазимо до различитих филозофских концепција времена. Засебно поглавље обједињује настојања Бергсона, Хусерла и Хајдегера да опишу промене у времену, уз основну тврдњу да „наука занемаривањем присуства будућности и прошлости у садашњости пропушта суштину онога што време чини временом” (61). Полазећи од идеје да је време „облик свести, а свест самим тим суштина постојања” (61), филозофи „промишљају проблем времена у односу на људско искуство”

---

<sup>2</sup> Асоцијације из популарне културе (група Ролинг Стоунс или певач Џон Ленон) коришћене су ради илустрације појединих аспеката времена. Према истом принципу, аутор се служи цитатима или идејама норвешких стваралаца, попут писца Хенрика Вергеланда и новинара Ејрика Алвера, али наводи и класике светске књижевности, као што су Хомер, Шекспир, Свифт, Борхес, Ман, Бекет, Кортасар, Пруст или Песоа, чиме читава студија добија приснији карактер и утемељеност у култури.

(79). Бергсонов термин трајања (*la durée*) подразумева да „сваки корак у развоју времена ствара нову целину која прожима следеће сада” (65), Хусерл сматра да се „свест о садашњости протеже ка прошлости и будућности” (79), док Хајдегер укључује и доживљај временског хоризонта као „вечитог извора фрустрације” (75), заснованог на личним околностима и духу времена, тако да „свест о прошлости и будућности одређује ко смо у садашњости” (79).

Људски доживљај времена и виђење понављања као покушаја борбе са временом (83) проширује раније задати хоризонт филозофских разматрања укључених у оквире студије. Аутор, у потреби за што потпунијом сликом односа времена према миту, религији и историји, уводи учења Фројда, Ничеа, Кјеркегора, Гадамера, Рикера и Хегела, али и стручњака из других дисциплина, као што су Мирча Елијаде, Рајнхарт Козелек или Аластер Макинтајер. Мултидисциплинарност која је нужна за разумевање проблема понављања у времену, готово парадоксално, дозвољава нешто креативнији и слободнији однос аутора према теми, те од филозофске дебате долазимо до херменеутичког приступа концепту времена. На овом месту подвлачи се важност митских образаца у поимању времена, те се време празника изједначава са учешћем „у вечном, несеквенцијалном, светом времену” (86), при чему (не)пристајање на концепт цикличности времена доноси битну разлику међу религијама. Насупрот идеји о вечној смени уништавања и обнављања живота, линеарна природа времена и историје поистовећује се са веровањем у токове духовног спасења, односно са просветитељском вером у напредак човечанства (87). Сменом концепата временског тока долазимо до нових увида, али и нових проблема, па тако „отворена будућност подразумева променљиву прошлост” (89). Другим речима, садашњи, актуелни тренутак задобија могућност да остави свој траг у прошлом, кроз тумачење протеклих догађаја, на личном и историјском плану. Не можемо да не искажемо жаљење што аутор не посвећује више пажње сазнајним, политичким, антрополошким и моралним аспектима описане промене, иако је реч о теми која је задобила заслужену пажњу у оквиру постмодерне књижевности. Штавише, Вилер инсистира на блискости књижевности, историје и филозофије кроз читаву студију, што свој симболички врхунац задобија у последњим поглављима књиге, са истицањем Рикерове тезе да „књижевним понављањем можемо овладати временом”, јер је приповедање активност која је „укорењена у самој суштини времена” (98).

Норвешки аутор нуди читаоцима два алтернативна пута, те „наративна” или „поетска” природа времена постаје задовољавајуће решење за статус времена у друштвеним наукама, док се за „теоријски настројене читаоце” књига продужава на питање које се одлагало до самог краја – „Да ли икакво време уопште постоји” (101). Ипак, заласком у ово поглавље изнова се сусрећемо са иницијалним проблемом немерљивости

времена и суштинске недокучивости његових минулих и будућих етапа. „У мери у којој време постоји, оно нема простирање, а у мери у којој има простирање, оно не постоји. Време које се простира нестaje”, али изнова, само ван наше свести (107). Однос времена и свести на концу књиге објашњен је двојаком функцијом човека, који постоји као субјект – актер времена, али и као објект – просторни ентитет на коме време оставља свој утицај, чиме се истовремено пристаје на два посве различита, чак противречна става. Крајње необичан и поетичан завршетак оставља читаоца замишљеног над прочитаним, проживљеним и *набујалим* мислима о природи времена, или, ауторовом још симболичнијом последњом реченицом: „Иако јесмо река, она нас носи са собом”.

Мср Ленка С. НАСТАСИЋ  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Истраживач приправник  
lenanastasic@gmail.com

## ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋА ГЛОБАЛНА ИСТОРИЈА СРЕДЊЕГ ВЕКА?

Лејдулф Мелве, *Свеј који се мења: глобални средњи век 500–1500*, прев.  
Јелена Лома, Карпос, Лозница 2024

Навикли смо да историја, како је то Едвард Гибон записао у XVIII веку, „једва да је нешто више од списка злочина, лудости и несрећа људског рода...”, али књига *Свеј који се мења: глобални средњи век 500–1500* није о томе. Она није повест преврата и интрига, лудих царева и фанатичних самозванаца, ово је књига о глобал(истичк)(н)им процесима унутар једног хиљадугодишњег периода, раздобља које одавно није средишње (лат. Medium) између онога пре и онога после, али свакако јесте кључна карика у том ланцу што спаја старо и ново.

Бројни су покушаји постојали да се омеђи средњи век (лат. Medium aevum). Ако се већина истраживача (првенствено историчара) слаже да са престанком антике – да ли је то подела Рима на западно и источно крило 395. године или пад Западног римског царства 476. године – започиње период који са претходним раскида везе, око горње границе, тј. краја тог дугог периода, неслагања су значајна. Од идеје да би крај средњег века могао означавати пад Константинопоља (1453), откриће Америке (1492), реформација Мартина Лутера (1517) па све до идеје да се овај дуги период завршио Великом француском револуцијом 1789. Проблем је увек у критеријумима који се узимају као релевантни репери, јер једне